

ДРУГАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА Ё ГЕРМАНСКИМ ВЕКТАРЫ
ПОЛЬСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ПАЛІТЫКІ
(1991–2023)

Складаныя адносіны паміж Польшчай і Германіяй шмат у чым вызначаюцца няпростай гісторыяй гэтых дзвюх краін, у прыватнасці траўматычнай спадчынай Другой сусветнай вайны. Пасля 1989 г. і посткамуністычнага транзіту кіраванне гістарычнай памяццю і дасягненне прымірэння з Германіяй сталі надзённымі праблемамі. Палітыка мінулага стала цэнтральным фактарам у пераасэнсаванні польска-германскіх адносін¹.

У пачатку 1990-х гг. Польшча праводзіла палітыку актыўнага прымірэння з Германіяй, якое разглядалася як найважнейшая ўмова інтэграцыі з Захадам. Гэты перыяд характарызаваўся інтэнсіўным дыялогам, сімвалічнымі жэстамі і арыентацыяй на пераадоленне гістарычнага цяжару. Аднак да канца 1990-х гг. у Польшчы ўсё часцей гучалі заклікі да Германіі ўзяць на сябе больш поўную адказнасць за злачынствы Другой сусветнай вайны, якія суправаджаліся патрабаваннямі па выплаце грашовых кампенсацый. Па меры эскалацыі палітычнай напружанасці ў 2000–2010-х гг. нявырашаныя праблемы, звязаныя з кампенсацыяй шкоды, прычыненай вайной, і прызнаннем польскай віктымнасці, сталі дамінаваць у адносінах Польшчы і Германіі.

У дадзеным артыкуле аналізуецца эвалюцыя ролі Нямецчыны ў польскай палітыцы памяці з 1991 г., даследуюцца фактары, якія абумоўліваюць спрэчкі вакол інтэрпрэтацыі мінулага. Прасочваецца, як пазітыўная палітыка прымірэння стала адыходзіць на другі план у сувязі з абвінавачаннямі Германіі ў недастатковасці намаганняў па супакаенню ран, нанесеных Польшчы Другой сусветнай вайной. Палітыка памяці застаецца крыніцай дыпламатычных рознагалоссяў і перашкодай для нармалізацыі партнёрскіх адносін.

Дыскусіі аб гісторыі і мадэлях памяці ў Польшчы і Германіі служаць прыкладам таго, што канфрантацыя з мінулым з'яўляецца непераходзячай сілай у сучаснай цэнтральнаеўрапейскай палітыцы. Мэта дадзенага артыкула – адлюстраванне дынаміку гістарычнай памяці, якая ўскладняе польска-германскія адносіны, нягледзячы на неаднаразовыя спробы прымірэння. У ім ацэньваюцца праблемы, якія захоўваюцца ў вырашэнні рознагалоссяў наконт адказнасці і ўвекавечвання памяці аб балючай агульнай гісторыі, у першую чаргу Другой сусветнай вайны.

---

¹ Даследаванне выканана пры падтрымцы БРФФД у рамках праекта № Г23ИП-021.

Адносіны паміж Польшчай і Заходняй Германіяй былі складанымі: абедзве краіны не падтрымлівалі дыпламатычных адносін, а рыторыка часоў халоднай вайны, якую выкарыстоўвалі іх лідары, не спрыяла перамовам. Першым сур'ёзным жэстам да прымірэння стаў ліст польскіх біскупаў да нямецкіх біскупаў ад 1965 г., у якім былі вядомыя словы: «Даруем і просім прабачэння». Гэты ліст быў сустрэты бурнай рэакцыяй польскіх камуністычных уладаў, але ён распачаў працяглы працэс дыялогу паміж хрысціянскімі коламі абодвух народаў.

Польска-заходненямецкія адносіны пацяплелі, калі да ўлады ў Германіі прыйшла сацыял-дэмакратычна-ліберальная кааліцыя SPD/FDP і Вілі Брандт заняў пасаду канцлера. Сімвалам змены нямецкай палітыкі стаў візіт Брандта ў Варшаву, падчас якога ён усклаў кветкі да Магілы Невядомага Салдата і ўкленчыў перад Помнікам Героям гета.

7 снежня 1970 года кіраўнікі ўрадаў ПНР і ФРГ падпісалі пагадненне аб нармалізацыі ўзаемаадносін, у якім заходняй мяжой Польшчы прызнавалася лінія мяжы па рэках Одэр і Нейсэ.

У першы посткамуністычны перыяд Польшча рабіла прыярытэтам прымірэнне з Германіяй у якасці краевугольнага каменя сваёй знешняй палітыкі. Усё яшчэ знаходзячыся пад моцным уплывам памяці аб Другой сусветнай вайне, польскае грамадства мела глыбокую варожасць да свайго заходняга суседа. Аднак дэмакратычны ўрад Т. Мазавецкага лічыў, што супрацоўніцтва і інтэграцыя з Германіяй служаць польскім нацыянальным інтарэсам. Гэта было часткова матывавана спадзяваннямі на эканамічную дапамогу і ўступленне ў НАТА і ЕС, што ў значнай ступені залежала ад падтрымкі Германіі. Нямецкі ўрад Гельмута Коля адказаў узаемнасцю, прызнаўшы адказнасць за шкоду падчас Другой сусветнай вайны.

Асноўныя жэсты прымірэння ўключалі гучныя публічныя выказванні прызнання адказнасці з боку нямецкіх лідараў, акрамя таго, праводзіліся культурныя мерапрыемствы, якія падкрэслівалі польска-германскае сяброўства. У 1989 г. годзе канцлер Х. Коль і прэм'ер Т. Мазавецкі наведалі набажэнства прымірэння ў Кшыжове, якое разглядаецца як пачатак польска-германскага прымірэння. Візіт Коля пачаўся 9 лістапада ў дзень падзення берлінскай сцяны. На перамовах уздымаліся пытанні мяжы на Одэры і Нейсэ, праблема кампенсацыі страт, панесеных Польшчай у Другой сусветнай вайне, і становішча нацыянальных меншасцей [1]. У чэрвені 1990 г. недатыкальнасць заходняй мяжы Польшчы прызналі парламенты ГДР і ФРГ. Дамова, якая канчаткова ўрэгулявала гэтае пытанне, была падпісана 14 лістапада 1990 года міністрам замежных спраў Рэспублікі Польшча Кшыштафам Скубішэўскім і міністрам замежных спраў цяпер аб'яднанай Германіі Гансам-Дзітрыхам Геншэрам.

17 чэрвеня 1991 г. у Боне прэм'ер-міністр Рэспублікі Польшча Ян К. Бялецкі і канцлер ФРГ Гельмут Коль падпісалі «Дагавор аб добрасуседстве і дружалюбным супрацоўніцтве». Разам з дамовай аб мяжы па Одэры–Нейсэ, парафіраванай з двух бакоў, адкрылася новая старонка ў адносінах паміж дзвюма краінамі [2].

Крыўды мінулага не забываліся, але ж у палітыцы прымірэння Польшчы адзначаўся беспрэцэдэнтны зрух у бок супрацоўніцтва і суіснавання. Гэта кантраставала з інструментальным выкарыстаннем антынямецкіх настрояў польскім камуністычным рэжымам. Нягледзячы на тое, што спрэчкі вакол гісторыі працягваліся, у пачатку 1990-х гадоў назіраўся значны прагрэс у польска-нямецкім збліжэнні.

Адным з кірункаў гістарычнага дыялогу было стварэнне яшчэ ў 1972 г. спецыяльнай змешанай польска-германскай камісіі па падручніках. Яе мэтай з’яўляецца навуковы і дыдактычны абмен у галіне гісторыі, геаграфіі і дыдактыкі. Праца камісіі грунтуецца ў асноўным на аналізе школьных падручнікаў абедзвюх краін, вынікі гэтага аналізу падлягаюць канструктыўнай ацэнцы падчас навуковых канферэнцый і выданнях пад эгідай камісіі. Адной з цэнтральных задач на дадзены момант з’яўляецца вывучэнне гістарычнага наратыву ў падручніках па гісторыі абедзвюх краін і актывізацыя дыялогу паміж двума народамі.

У 2008 годзе кіраўнікі МЗС Польшчы і Германіі даручылі камісіі распрацаваць агульны падручнік гісторыі. Праектная група сумесна з выдавецтвамі стварыла канцэпцыю зборніка кніг «Еўропа – наша гісторыя», які ў тым жа годзе прэзентавалі Франк-Вальтэр Штайнмаер і Вітольд Вашчыкоўскі. У 2020 годзе праект быў завершаны выданнем чатырох тамоў падручніка на польскай і нямецкай мовах [3]. Падручнік быў створаны на аснове інавацыйных канцэпцый навучання, якія сталі вынікам польска-германскага дыялогу, у тым ліку адкрытага бачання гісторыі, яе супярэчлівасці і шматпланавасці. Гэты падручнік не паўтарае ні польскую, ні нямецкую традыцыю выкладання, дэманструе новы спосаб напісання еўрапейскіх гісторый.

Цягам апошніх трыццаці гадоў палякі працягвалі займацца гістарызацыяй польска-нямецкіх адносін. Гісторыя заставалася істотным фактарам германскай знешняй палітыкі Польшчы. Падзеі ўзаемных дачыненняў па-ранейшаму разглядаюцца праз прызму гісторыі. Напрыклад, будова газаводу Nord Stream у польскім публічным дыскурсе атрымала характарыстыку «новага» пакту Рыбентропа-Молатава.

Згаданая раней сустрэча прэм’ер-міністраў Т. Мазавецкага і Х. Коля ў Кшыжове параўноўваецца з пацісканнем рук Конрада Адэнаўэра і Шарля дэ Голя ў 1963 г. перад саборам у Рэймсе.

Падчас святкавання чарговых угодкаў падпісання Дамовы аб добрасуседстве і сяброўскім супрацоўніцтве ад 17 чэрвеня 1991 г. польскія палітыкі падкрэслівалі, што 17 чэрвеня таксама з’яўляецца днём выбуху паўстання рабочых у 1953 г. у ГДР. Яно было падаўлена ўсходнямецкай народнай паліцыяй, арміяй пры дапамозе Савецкай арміі.

Абавязковымі з’яўляюцца сімвалічныя акцыі. Напрыклад, падчас візітаў афіцыйных нямецкіх палітыкаў у Польшчу, незалежна ад мэта, ладзяцца абавязковыя наведванні і ўскладанні кветак на мемарыялах музея Аўшвіц-Біркенаў, пад Помнік Героям гэта ў Варшаве, або адбываецца наведванне Музея Варшаўскага паўстання.

Польскія ўлады не спяшаліся выдаць агрэман новаму паслу ФРГ у Польшчы. Калі нямецкі пасол Рольф Нікель завяршыў сваю дыпламатычную

місію ў Варшаве і на яго месца з нямецкага боку была прапанавана кандыдатура вядомага ў дыпламатычных колах палітыка Арндта Фрэйтаг фон Лорынгховена, выдача згоды на кандыдатуру апошняга зацягнулася на тры месяцы. Прычынай стала мінулае бацькі пасла – афіцэра вермахта часоў Другой сусветнай вайны, які сярод іншых служыў у бункеры Гітлера [4].

У польскім публічным дыскурсе часта гучыць наступны лозунг: «гісторыя ўсё яшчэ раздзяляе палякаў і немцаў». Палякі абвінавачваюць немцаў у сур'ёзным дэфіцыце ведаў пра нацысцкі перыяд, у прыватнасці пра злачынствы, учыненыя ў Польшчы падчас Другой сусветнай вайны, у тым ліку, напрыклад, гаворка ідзе пра перасяленне польскага насельніцтва ў 1939 годзе або паўстанні, якія адбыліся падчас акупацыі Польскай дзяржавы. У гэтым кантэксце згадваецца заява былога прэзідэнта Германіі Рамана Герцага. Да святкавання 50-годдзя выбуху Варшаўскага паўстання у 1994 годзе ў інтэрв'ю нямецкім СМІ ён пераблытаў яго з паўстаннем у Варшаўскім гета ў красавіку 1943 г.

Розным з'яўляецца і падыход да гісторыі. У Польшчы мінулае ўспрымаецца з перспектывы паказу лёса ўсяго народу – ахвяры, у той час як ў Германіі праз прызму лёсаў асобных людзей, у тым ліку выселеных з заходніх і паўночных зямель.

На працягу апошніх трыццаці гадоў у польскай палітыцы адносна Германіі дамінаваў тэзіс “разліку і ўпарадкавання” стаўлення да мінулага. Большасць палякаў па-ранейшаму лічаць, што галоўнай праблемай у польска-нямецкіх адносінах застаюцца гістарычныя пытанні і без іх вырашэння немагчыма будаваць будучыню. У свядомасці значнай часткі польскага грамадства застаецца стэрэатып пра нямецкага нацыста, а немцы і нямецкая дзяржава па-ранейшаму разглядаюцца скрозь прызму атрыманай траўмы вайны. Антынямецкія стэрэатыпы яшчэ жывыя, іх інструменталізацыя стала адной з рыс цяперашняй польскай гістарычнай палітыкі, хоць узаемаадносінны паміж палякамі і немцамі пагоршыліся.

У Германіі раней існаваў прапагандысцкі лозунг «polnische Wirtschaft», пад якім мелася на ўвазе безгаспадарчасць, адсутнасць планавання і манер, але на сённяшні дзень некарысны вобраз Польшчы ў Германіі сышоў у мінулае.

Напружанне ў польска-германскіх адносінах выклікала дзейнасць Саюза выгнаннікаў, нашчадкаў немцаў, выселеных з тэрыторый, перададзеных Польшчы па выніках Другой сусветнай вайны. Саюз планаваў будаўніцтва Цэнтра супраць выгнання ў Берліне. Адназначна крытычную пазіцыю да гэтага праекту заняла Польшча. Акрамя таго, нямецкія арганізацыі выгнаннікаў патрабавалі ад Польшчы кампенсацыі за пакінутую на яе тэрыторыі маёмасць.

Адначасова працягваліся перамовы аб кампенсацыях ахвярам фашысцкіх лагераў і прымусовым работнікам. Вызначаныя памеры выплат у Польшчы называлі сімвалічнымі. У 2001–2006 гг. «Польска-германскае прымірэнне» выплаціла 483 тысячам асоб каля 1 млрд еўра.

10 верасня 2004 г. Сейм Рэспублікі Польшча прыняў пастанову, у якой заклікаў польскі ўрад звярнуцца з патрабаваннямі атрымання ад Германіі

рэпарацый за шкоду, прычыненую падчас Другой сусветнай вайны. Маёмасныя прэтэнзіі нямецкіх арганізацый да Польшчы і польскіх грамадзян называліся беспадстаўнымі.

Адным з важных пытанняў, якія былі ў той час у цэнтры ўвагі, з'яўляўся статус польскай абшчыны ў Германіі. Размова ішла пра атрыманне правоў нацыянальнай меншасці. У гэтым кантэксте гучалі спасылкі на дэкрэт Германа Гёрынга ад 27 лютага 1940 г. Тады Саюз палякаў у Германіі быў забаронены, а яго маёмасць канфіскавана. 27 кастрычніка 2017 г. Сейм Польшчы прыняў пастанову аб ушанаванні памяці з нагоды 95-й гадавіны стварэння Саюзу палякаў у Германіі.

У сярэдзіне лістапада 2017 г. група з больш чым 80 нямецкіх дзеячаў выступіла з ідэяй пабудаваць помнік забітым польскім грамадзянам у цэнтры Берліна. Быў накіраваны зварот у новы Бундэстаг [5], зараз ідзе абмеркаванне гэтай тэмы. У дыскусіі, што пачалася, СМІ нагадвалі, што з'явілася іншая ініцыятыва па ўшанаванні памяці ахвяр нацысцкай акупацыі на Усходзе, што помнік ахвярам Халакосту павінен уключаць таксама значную частку польскіх ахвяраў [6].

У верасні 2017 г. па ініцыятыве партыі «Права і справядлівасць» была створана Парламенцкая група для ацэнкі сумы кампенсацыі Польшчы ад Германіі за шкоду, прычыненую падчас Другой сусветнай вайны. Старшынёй гэтай групы быў дэпутат Аркадзіюш Мулярчык. Паводле разлікаў, агульная сума кампенсацый складала прыкладна 880 млрд даляраў.

18 красавіка 1923 г. польскі ўрад прыняў пастанову аб неабходнасці ўрэгулявання пытанняў рэпарацый і кампенсацый у польска-нямецкіх адносінах у сувязі з нападам Германіі на Польшчу ў 1939 г. і наступнай нямецкай акупацыяй. «Пастанова Рады міністраў фармальна пацвярджае, што ні ў часы Польскай Народнай Рэспублікі, ні пасля аднаўлення суверэнітэту ў 1989 годзе пытанне рэпарацый, кампенсацый і іншых формаў выплат за шкоды, нанесенай Польшчы і палякам падчас Другой сусветнай вайны, не вырашалася» [7].

Польскі ўрад, каб задаволіць сацыяльныя патрэбы і ўлагодніць пачуцці палякаў аб несправядлівых адносінах з Германіяй, 1 верасня 2022 г. апублікаваў “Даклад аб стратах, панесеных Польшчай у выніку нямецкай агрэсіі і акупацыі падчас Другой сусветнай вайны 1939–1945 гг.”.

У дакладзе удакладняецца сума польскіх страт, якія ахопліваюць усе аспекты: чалавечыя, фінансавыя, матэрыяльныя, страты культурнай спадчыны і страты ад вайны. Агульны кошт страт ацэньваецца ў 6,22 трлн злотых, гэта значыць у эквіваленце 1,53 трлн даляраў па курсе на 31 снежня 2021 г.

У дыскусіі аб рэпарацыях узгадваецца дэкларацыя ўрада ПНР ад 23 жніўня 1953 г., паводле якой кіраўнік ураду Баляслаў Берут заяўляў аб адмове ад германскіх выплат. Нагадаем, што тагачасныя ўлады ПНР выдалі яе пад ціскам СССР, што было звязана з новым палітычным курсам Савецкага Саюза ў дачыненні да ГДР.

Такім чынам, супярэчлівасці ва ўспрыняцці памяці аб Другой сусветнай вайне ў Польшчы і Германіі аказалі вялізарны ўплыў на іх адносіны

пасля падзення камунізму. Ранняя палітыка прымірэння Польшчы дасягнула пэўнага прагрэсу ў прызнанні ўзаемных пакут і пераадоленні працяглай варожасці. Аднак у наступныя дзесяцігоддзі аднавіліся рознагалосці наконт ваенных страт, інтэрпрэтацый ахвяр і патрабаванняў гістарычнай справядлівасці.

У той час як станоўчыя ініцыятывы накіраваны на сумесных гістарычных камісій прывялі да больш адкрытага дыялогу, часта ўзнікала напружанне, калі польскія нарратывы траўмы сутыкаліся з выбарчай памяццю Германіі. Вынікае, што нявырашанасць праблемы з выплатай рэпарацый і нежаданне прызнаць значна большымі маштабы польскіх ахвяр у перыяд Другой сусветнай вайны выявілі перашкоды на шляху да прымірэння ў дачыненні да фундаментальнага рознагалосся адносна двухбаковай адказнасці. Да таго ж рознагалосці вакол тэрміналогіі Халакоста, мемарыялаў і памежжа яшчэ больш дэманстравалі нявырашаныя крыўды. Пошук палітычных рашэнняў па кіраванні складаным гістарычным мінулым застаецца адным з галоўных момантаў у пераасэнсаванні гісторыі польска-нямецкіх сувязяў.

ЛІТАРАТУРА

1. Mija 27 lat od polsko-niemieckiej Mszy Pojednania w Krzyżowej // Dzieje.pl [Electronic resource]. – 2023. – Mode of access: <https://dzieje.pl/aktualnosci/rocznica-polsko-niemieckiej-mszy-pojednania-w-krzyzowej>. – Date of access: 29.09.2023.
2. 25. rocznica polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy // Dzieje.pl [Electronic resource]. – 2023. – Mode of access: <https://dzieje.pl/aktualnosci/25-rocznica-polsko-niemieckiego-traktatu-o-dobrym-sasiedztwie-i-przyjaznej-wspolpracy>. – Date of access: 29.09.2023.
3. Europa Nasza Historia // Europa Nasza Historia [Electronic resource]. – 2023. – Mode of access: <https://europa-nasza-historia.org/>. – Date of access: 29.09.2023.
4. *Trzecińska-Polus, A.* Trzydzieści lat stosunków polsko-niemieckich w cieniu historii (1990–2020) / *A. Trzecińska-Polus* // *Krakowskie Studia Międzynarodowe*. – 2020. – № 2. – P. 113–127.
5. *Wieliński, B.T.* Niemcy chcą postawić pomnik Polakom zamordowanym podczas drugiej wojny światowej // *B. T. Wieliński* // *Gazeta Wyborcza* [Electronic resource]. – 2020. – Mode of access: <http://wyborcza.pl/7,75399,22612024,niemcy-chca-postawic-pomnik-polakom-zamordowanym-podczas-drugiej.html>. – Date of access: 29.09.2023.
6. *Ruchniewicz, K.* Yet Another Memorial in Berlin? // *K. Ruchniewicz* // *Gazeta Wyborcza* [Electronic resource]. – 2023. – Mode of access: <https://public-history-weekly.degruyter.com/6-2018-20/polish-victims-memorial-in-berlin/>. – Date of access: 29.09.2023.
7. Reparacje od Niemiec. Rząd przyjął uchwałę // *Gazeta Prawna* [Electronic resource]. – 2023. – Mode of access: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8701231,reparacje-od-niemiec-rzad-przyjal-uchwale.html>. – Date of access: 29.09.2023.